

Szepessy Péter Donát

A történeti tudás, mint az erkölcsi cselekvés előfeltétele Tudásszociológiai esettanulmány a német megszállás és a holocaust reprezentációjáról

Témavezető:

Prof. Dr. Ferenczi László, egyetemi tanár

Prof. Dr. Kemény Gábor, egyetemi tanár

Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Kemény Gábor, egyetemi tanár

Miskolc, 2008.

Tézisek

A kutatás témája

Dolgozatom alapvető témája az erkölcsi típusú cselekvések előfeltételeinek kutatása. Ehhez első lépésben két dolgot kell tisztázni:

- I. Létezik-e erkölcsi típusú cselekvés, és ha igen hogyan definiálható?
- II. Amennyiben képesek vagyunk definiálni az erkölcsi típusú cselekvést, akkor bizonyítanunk kell, hogy ezen előfeltételek közé a történelemről szóló tudás odatartozik.

I.

Létezik-e erkölcsi típusú cselekvés, és ha igen hogyan definiálható?

I./a. Az erkölcsi típusú cselekvés meghatározása a következők szerint történt. Alapjában véve hermeneutikai-cselekvéselméleti megközelítésekből indultam ki. Ezen elméleti hagyománynak megfelelően elválasztottam a célracionális, stratégiai cselekvéseket, más racionálisnak tekinthető cselekvésektől. Feltételeztem, hogy ebben a leválasztott halmazban található az erkölcsi típusú cselekvések is. Ez feltételezés, mert nem magától értetődő, hogy az erkölcsi cselekvés racionális. A cselekvések racionalitása nem feltétlenül a cselekvő racionalitásából következik. A cselekvés racionális leírása nem előfeltételezi szükségszerűen a cselekvés, illetve a cselekvő racionalitását. Ennek a problémának a vizsgálatára Alfred Schütz elméletét használtam *analógiaként*. A cselekvés folyamatának illetve a cselekvés végeredményének megkülönböztetése számomra is alapvető fontossággal bírt, igaz némileg eltérő módon, mint az Schütz elméletében található. A racionális leírás a cselekvésekben előfeltételezett döntések, az előfeltételek, és a körülmények relációira vonatkozik. Az a provokatívnak tűnő állítás, miszerint sem a cselekvő, sem a cselekvés nem kell, hogy racionális legyen ahhoz, hogy a cselekvésről

racionálisan beszéljünk, természetesen igazolásra várt. Mindezek előtt azonban azt kellett tisztázni, hogy az erkölcsi cselekvés racionális-e, és ha igen hogyan illeszthető be a cselekvéselméleti hagyományba?

I./b. A cselekvések techné vagy praxisz típusúak lehetnek. A cselekvéseket döntések előzik meg. A döntések a célok és az eszközök viszonyát tisztázzák. Amennyiben a célok és az eszközök kiválasztása is azonos értékrend szerint történik, a normához igazodva, a cselekvés erkölcsi jellegű lesz. (praxisz típusú) A praxisz típusú cselekvések esetében az előzetes tudás nem lehetséges. Az előzetes tudás a döntés előfeltételeinek alakítására korlátozódik, nem a döntés aktusára.

II.

A társadalomra vonatkozó erkölcsi cselekvések esetében a történelemről szóló tudás a döntés szükséges előfeltétele-e?

Ez nem magától értetődő! Elképzelhető erkölcsi cselekvés akkor is, ha egy norma szigorú követése - a célok és eszközök tekintetében -, az adott történeti és társadalmi szituációtól függetlenül, azt figyelembe nem véve is megtörténik. Ez a cselekvésforma Mannheim tudásszociológiájának hamis tudat kategóriájához visz közel. Ez a dolgozat azonban arra keresett választ, hogyan lehetséges adekvát erkölcsi cselekvés? Mivel a társadalmi szituáció, amiben a cselekvés megtörténik, történelmileg meghatározott, szükséges előfeltételnek látszik a történelemről szóló tudás, mint előfeltétel. Szükségesnek látszik, de nem feltétlenül az. Mivel az erkölcsi jellegű cselekvés, definíciónk szerint, nem előre tanulható, és mivel a normához való igazodás önmagában nem ad biztosítékot az adekvát cselekvésre, továbbá a társadalom történetileg adott, a történelemről szóló tudás szükséges, ugyanakkor nem elégséges feltétele az erkölcsi típusú cselekvésnek. Hogyan jut hozzá a cselekvő a történeti tudáshoz? A cselekvő

elsődlegesen ahhoz a tudáshoz juthat hozzá, amit másoktól készen kap. Ez a tudás előzetesen értelmezett, konstruált történet. A konstrukcióban van jelen az a struktúra, amely a cselekvő későbbi gondolkodásmódját befolyásolja. A dolgozat egy konkrét történelmi szituációról szóló történet-konstrukciók újraértelmezése segítségével próbálja meg bemutatni ezt a folyamatot.

Kutatás módszerei, anyaggyűjtés, források.

A vizsgálat alapvetően két síkon zajlott. Először is egy adott történelmi szituáció utólagos, történetként való rekonstrukcióját kellett elemezni. Az elemzésre kiválasztott történelmi szituáció bővelkedik morálisan releváns, tehát az erkölcsi cselekvések szempontjából tanulságos szituációval. Vagyis a rekonstrukciók elemzése során a dolgozatban magában is létrejött egy újabb rekonstruált történet. Ez a történet azonban csak részben szól az eredeti történelmi szituációról. Másodsorban jelentős részben arról a történelmi időről is szól, amelyben a rekonstruált történet „készült”. Az elemzés további vetülete, hogy bizonyos erkölcsi típusú cselekvéseknek éppen akkor kellett volna megtörténnie, amikor az adott történelmi szituációról szóló történet-konstrukciók „készültek”, és éppen azok tanulságait felhasználva. A történelmi kor, amelyet vizsgálat tárgyául kiválasztottam, a második világháború utolsó éve, Magyarországon, a német megszállás után. Ezeknek a hónapoknak nem a történelemtudomány által feldolgozott dokumentumait vizsgáltam, hanem azokat, melyekhez sokan, nem csak szakemberek férhettek hozzá. Ezért döntöttem úgy, hogy az 1948-tól 1990-ig használatban lévő történelem tankönyvek, az ebben az időszakban készült magyar nagyjátékfilmek, és az adott korban legnépszerűbb folyóiratok idevonatkozó publicisztikáit dolgozom fel. Az anyaggyűjtés ennek megfelelően az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban, a Széchenyi Könyvtár folyóirattárában, és a Mokép archívumában történt.

A feldolgozás során kiválasztottam néhány alapvető szempontot, melyek vizsgálatára különös hangsúlyt fektettem. Először is a felelősség kérdése. Ki és mennyiben felelős magyar részről, a német megszállás bekövetkeztéért, és azért, hogy az úgy zajlott le, ahogy lezajlott. A zsidóüldözések és a holokausztért való felelősségvállalás. Továbbá a nyilas hatalomátvétel és annak következményeiért való felelősség kérdése. Kérdéses volt, hogyan ábrázolták, és jelenítették meg a felelős magyar politikai osztályt, annak tetteit, mulasztásait. Hogyan jelent meg a hétköznapi „kisember” az utólagos „történelemben”?

A feldolgozás során elsősorban összehasonlító szövegelemzést végeztem. A különböző egymásra épülő, egymásra reagáló, sok esetben egymással vitatkozó értelmezések látens jelentéstartalmát próbáltam meg rekonstruálni. Azt a „történelmet” próbáltam meg „megalkotni”, amelyet az olvasók, illetve a nézők is megismerhettek azokból a dokumentumokból, amelyeket én is vizsgáltam.

III.

Eredmények.

Először a források elemzéséből levonható következtetésekre térek ki. A történelemkönyvek vizsgálata után arra a következtetésre jutottam, hogy, azok, akik az ötvenes években voltak elemi iskolások és a hatvanas évek közepére középiskolai tanulmányaikat is befejezték, (és feltesszük más forrásból nem tájékozódtak) azt tudhatják, hogy a Horthy-rendszer fasiszta rendszer volt, természetes szövetségese a hitleri Németországnak, a területi „gyarapodás” érdekében részt vett önként egy gyalázatos „rabló” háborúban. Az egész magyar nemzetgazdaságot és a magyar társadalmat kíméletlenül és cinikusan a németek szolgálatába állították. A jövőt tisztán látó becsületes, haladó hazafiakat üldözték, majd amikor Horthy közvetlen környezete ebben kimerült, a további üldöztetést és elnyomást legjobb tanítványaikra, a nyilasokra bízták. Mindebből

következik, hogy minden olyan eszme és szimbólum, amelyet a Horthy-rendszerben pozitív előjellel használtak, az megsemmisítendő, a széles közvélemény tudatából száműzendő. Mégpedig azért, mert egy velejéig romlott sátáni rendszer szimbólumai voltak. Maguk az eszmék és szimbólumok is kompromittálódtak az őket használó rendszerrel együtt. Sőt, egyes tankönyvek ebben az időszakban, azt a koncepciót is sejtetik, miszerint maguk az eszmék hozták létre, vagy legalábbis tartották fenn a fasiszta Horthy-rendszert. Ezeknek az eszméknek, értékeknek és szimbólumoknak nincs helyük egy „becsületes”, „demokratikus” társadalomban. A területi revízió - együtt a határon túli magyarokra való odafigyeléssel -, a keresztény-nemzeti gondolkodás és világszemlélet a legfontosabb kiiktatandó eszmék. A „félfeudális” jelleg nyilvánvalóan a sajátos kommunista modernizációt elgondolók és végrehajtók fejében volt az egyik legjelentősebb „közellenség”. Ebben a körben a paraszti értékrend és a tradicionális népi kultúra volt az, amelyet el kellett tüntetni. Ez bizonyos feszültséget is okozott a kommunisták és a parasztpártiak között, amely feszültség igazából sosem szűnt meg, és sajátos megoldásokhoz vezetett a kultúrpolitika számos területén beleértve a történelem tankönyvek anyagát is. Ezzel kapcsolatban csak utalhatunk a „forradalmi” hagyományok megjelenítésére, Budai-Nagy Antaltól Dózsán át, 1848-ig.

Az 1945 előtti rendszer minden elemében rossz volt, bizonyos részei pedig kifejezetten „bűnösök”. A rendszer „félfeudális” alapokra építkezett, ezt a struktúrát tehát fel kell számolni, minden járulékával - tehát a népi kultúrával - együtt. A revíziós gondolat a nemzeti gondolattal együtt a „baráti” szomszéd népekkel okozott viszályt, tehát kiiktatandó. A keresztény „gondolat” pedig a maradiságnak, a tudatlanságnak a nem-felvilágosultságnak lett a szimbóluma, amelyhez később a zsidóüldözés, és diszkrimináció konnotációja társult. A régi rossz értékek helyére a sokoldalúan fejlett és képzett szocialista ember áll majd, akit nem húznak vissza a haladás útján maradi gondolatok.

A hetvenes évektől nem egyértelmű fehér-fekete ellentéppárra alapították a huszadik századi magyar történelem bemutatását. Azonban voltak továbbra is

olyan fontos elemei a tananyagnak, amelyek megjelenítéséhez fontos érdek fűződött, azokat mellőzni nem lehetett. Ilyen volt például a kommunista eszme „felsőbbrendűsége” a konzervatív „keresztény-nemzeti” eszmével szemben. Meg kell jegyezzük, itt nem csak arról van szó, hogy a haladó eszmék jobban szolgálják az emberek elemi érdekeit, mert a „fejlődést” szorgalmazzák és bizonyos értelemben lehetővé is teszik azt, hanem arról is szó van, hogy a „konzervatív” eszmék és értékek kompromittálódásuk következtében morális értelemben is „alacsonyabb rendűek” a „haladó és tudományos” baloldali nézetekkel szemben. Azt az „üzenetet” sugallták ezek a tananyagok, hogy aki a keresztény-nemzeti eszmekörben értelmezi a világot ennek az eszmének a híve, az vagy tudatlan, buta ember vagy erkölcsileg megkérdőjelezhető személyiség. Azok, akik a Horthy adminisztrációból és a polgári pártokból indulva az ellenállás mártírjai lettek, ezt csak úgy tehették meg, hogy átvették a kommunista, illetve baloldali világnézetet vagy legalábbis jelentősen elmozdultak a baloldal felé. Az ördögi fasizmussal szemben, keresztény-konzervatív alapról nem lehetett hatékonyan küzdeni. Elsősorban is azért nem, mert a fasizmus és a keresztény-nemzeti eszmekör ideológiailag rokonságban áll egymással. Többek között ez a beállítást is oka lehetett annak, hogy a rendszerváltást követő években nehézkesen történt meg a korszerű nyugat-európai konzervatív politikai ideológia átvétele és elfogadtatása Magyarországon.

Azon publikációk elemzéséből levonható következtetések, amelyek elsősorban a holokauszttal foglalkoznak:

Nehéz örökséget hordoz magával a magyar társadalom immáron több, mint ötven éve. Többszöri nekigyürkőzés után sem sikerült tisztázni közmegegyezéssel az érintettség, a felelősség a számonkérés, a megbocsátás mértékét, lehetőségét. Úgy érezzük, több táborra szakadt a magyar szellemi elit ebben a kérdésben – is. Véleményünk szerint létezik egy „láthatatlan skála”, amely a bűnrészesség és a felelősség mértéke szerint osztályoz. A magyar szellemi elitben és a társadalomban is megoszlik a vélemény a tekintetben,

hogy hol foglal helyet a magyarság ezen a skálán. De ez csak az egyik probléma. A másik, nem kevésbé megosztó kérdés az, hogy nem egyezik a vélemény abban sem, vajon a skála mely fokától beszélhetünk egy egész nép antiszemitizmusáról, sőt bűnösségéről. Ebből a szempontból is jelentős véleménykülönbségek állapíthatók meg. Véleményünk szerint a két végpontot, szélsőséget leszámítva a skála bármely egyéb pontján elfoglalt pozíció jogosultnak látszik. A két szélsőség pedig, tisztázzuk: Egyfelől az, hogy a magyarság egyetemlegesen felelős a vészkorszakért, és csak a magyarság felelős, az elkövetett bűn pedig oly nagy, hogy halandó ember azt meg nem bocsáthatja. A másik véglet a teljes háritásé: nem a magyarság tettei vezettek a holokauszthoz, a németeket terheli a teljes felelősség, megengedve, hogy néhány magyar kollaboráns is velük együtt osztozzon a felelősségben. A kettő között azonban sok pontja van ennek a képzeletbeli skálának, s akármelyik ponton helyezi el valaki magát, nem feltétlenül lesz vádolható egyoldalúsággal.

A skála különböző pontjai egyben nézőpontok is. Ha valaki nem fogadja el, nem osztozik velem a szempontjaimon, az még nem feltétlenül antiszemita – feltéve, ha a skálán tölem a „felmentők” felé helyezkedik el –, és fordítva, nem feltétlenül idegen, gyökértelen, a nemzet sorskérdései iránt érzéketlen, ha a skálán tölem a nagyobb önvizsgálatot s a szenvedések és szenvedők iránti nagyobb alázatot elvárók felé helyezkedik is el. Mindegyik szempontból látható és elmesélhető a történet, mindegyik szempont tartalmazhat igazságot illetve igazságokat. Az IGAZSÁG azonban nem áll össze a részigazságok egyszerű summájaként. Az „igazság” sokfelé oszlik. Az akkori magyar állam és politika felelőssége tagadhatatlan. A társadalom felelőssége azonban annyifelé oszlik, amennyi magatartásforma jelent meg a vészterhes időkben. Mindenkinek magának kell, vagy kellett volna eldöntenie, megtett-e mindent, amit tehetett. Ebben egyet kell értenünk Bibóval. De hogy azok a nemzedékek, akik nem élték át a vészkorszakot, hogyan és mennyiben osztozzanak a felelősségben – erre a kérdésre nem tudjuk a választ. Tartunk tőle, erre a

kérdésre nincs is válasz. Azt azonban tudjuk, hogy a magyar szellemi életnek az antiszemitizmus nem szabad, hogy sajátja legyen. Ennek legkisebb gyanúja is elég kell – kellene – legyen a közéletből való kirekesztésre, bár persze az antiszemitizmusnak esetenként indokolatlanul előhozott vádjá sem szabad, hogy megengedett eljárássá váljon a különböző szellemi viták kapcsán.

Sokan vélekedtek úgy az elmúlt évtizedekben, hogy a vészorszak következményei mindaddig rombolni fogják a magyar közéletet, amíg nem történik meg annak „kibeszélése” és nem állapodik meg a társadalom egy általánosan elfogadott értékelésben. A mi meggyőződésünk az, hogy valójában nem lehet, de talán nem is szükséges egy mindenki által elfogadott, úgymond „objektív” álláspontot meghatározni. Nem lehet az igazságot csak egy szempontból, de több szempont mechanikus összegzéséből sem leírni. Talán az idő begyógyítja a sebeket, de nem vezet el – nem vezethet el – a felejtéshez.

A kiválasztott filmek elemzése után megállapíthatjuk, annak ellenére, hogy Magyarországon viszonylag sok történelmi film készült, és a második világháború alatt játszódó történetek száma is tekintélyes, mégis az 1944-es esztendő két sorsdöntő eseményéről alig készült önálló alkotás. A nagy politikai váltások csak érintőlegesen hatottak a filmek stílusára. Kétségtelen, az ötvenes évek sematizmusa hatott a „Budapest tavaszra”. Mai szemmel nézve a film egyoldalúan ábrázolja a szemben álló feleket, a történet is didaktikus. A hatvanas évektől, de különösen a hetvenes években ez az egyoldalúság megszűnik. Az alkotók a bonyolult, ellentmondásos történelmet alapos és mély elemzésnek vetették alá. Az emberi tisztességet megőrző magatartás, a hatalommal szembeni ellenállás lehetősége éppúgy tárgya volt a filmeknek, mint az egyéni és közösségi áldozatok összemérhetősége, avagy összehasonlíthatatlansága és az üldözöttekkel szembeni magatartások okai, társadalmi, lelki mozgatórugói.

Van két olyan jelenség, amelyre a tanulmány végén szeretnénk felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy a német katonai megszállás okaival, körülményeivel nem foglalkozik komolyan egyetlen film sem.

Következésképpen a politikai vezető réteg abban viselt szerepét, esetleges felelősségét, sem tárgyalta egyetlen alkotás sem. Nem tudjuk, mi lehet ennek az oka. Az egyik lehetséges magyarázat, hogy a német megszállás egy másik megszállásra, a szovjetek 1956-os megszállására utalhatott volna. A vezető mindkét esetben az inváziót megelőző napon a megszállókhoz utazik. Mindkét esetben „baráti” hadseregek szálltak meg minket. Mindkét esetben a vezető -Horthy és Kádár - legitimálja a megszállást, annak ellenére, hogy azzal nem ért egyet. Összeszedhetünk még néhány hasonlóságot, mégis úgy érezzük ez a párhuzam erőltetett. Egy művészi alkotás nem bírta volna el. Nem hisszük tehát, hogy ez lett volna a témától való tartózkodás oka. A kérdés továbbra is nyitva marad, nem tudjuk rá a választ. Ehhez társul még az a megfigyelés, hogy a megszállás után játszódó filmekben alig jelennek meg németek. Ez alól természetes módon két alkotás kivétel. Az „Októberi vasárnap” és a fronton játszódó „A tizedes és a többiek”. Akár a holocaust a téma, akár a nyilas uralom, vagy az ellenállási mozgalom, csak elvétve látható német egyenruha a filmekben. Amennyiben szerepelnek németek a filmekben, azok nem kegyetlen, agresszív vandálok módjára viselkednek, inkább ostobának és nevetségesnek ábrázolják őket. Az alkotók, tehát magyar ügyként tematizálták a megszállás utáni legfontosabb magyarországi történéseket. Ezt tekinthetjük jó jelnek is. Nem estek a szerzők abba a hibába, hogy mindent a németekre hárítsanak. Azt próbálták meg körüljárni, hogy a magyar társadalmon belül milyen okai lehettek a bekövetkezett eseményeknek. Ezzel azonban megfosztották magukat attól a lehetőségtől, hogy az egyértelműen a németek rovására írható veszteségekről is szóljanak. A katonai veszteségekről, az anyagi eszközök tömeges elszállításáról, a front következtében elszenvedett civil veszteségekről, amelyek, ha nincs a német megszállás, jóval enyhébbek lehettek volna.

A másik körülmény, amelyre a vizsgálat során felfigyeltünk, hogy mennyire próbálták meg differenciáltan bemutatni a mindenkori „hivatalos” szervek képviselőit. Kétségtelen, sok sztereotip vélekedés jelent meg a filmekben. Ezek sok esetben segítették a könnyű érthetőséget, eligazíthatták a nem túl tájékozott

nézőt. Mégis, amennyiben összegezzük azt, amit láthattunk, arra a megállapításra jutunk, hogy a hatalom emberei a „valóságból” lettek felépítve. A kép lehet sztereotip, de egy-két esettől eltekintve nem előítéletes. Nyilasok majdnem minden filmben szerepelnek, és szinte mindenütt többféle nyilassal találkozunk. Vannak intelligens, elveikhez ragaszkodók és az emberi mivoltukból kivetkőző, rabolni, fosztogatni, gyilkolni akaró szadisták is. Sorra vehetnénk a csendőröket, a katonatiszteket, stb. Ha végigtekintünk a filmekben meglepően árnyalt képet kapunk. Egyoldalúság csak az ötvenes és a hatvanas években volt tapasztalható, egyre csökkenő mértékben. A magyar fegyveres testületek tagjainak viselkedéséről és a közigazgatásban dolgozó vezető emberekről nagyjából ugyanolyan képet kapunk, mint amelyet a hasonló témában írt tudományos művekből is kiolvashatunk. Ez is az alkotókat dicséri. Végeredményben azt állapíthatjuk meg, hogy a játékfilmek nem adtak torzképet, az utolsó háborús évről. Hiányérzetünk azonban van. Úgy érezzük a márciusi német megszállást és annak közvetlen következményeit bemutató film nagyon hiányzik a palettáról. Egy láncszem hiányzik így a történetből. Arra a kérdésre sincs válasz a filmekben, hogyan került az ország abba a helyzetbe, hogy olyan konfliktusokkal kelljen szembesülnie, olyan problémákat kelljen megoldania, olyan tragédiákat kelljen átélnie, amelyeket végül is kellett.

Az erkölcsi típusú cselekvés és a történelemről szóló tudás összefüggése

A dolgozatban arra tettünk kísérletet, hogy rekonstruáljuk annak a tudásnak, illetve beállítódásnak egyik előfeltételét, amely a történelemben lezajlott, etikailag releváns történésekből, eseményekből konstituál egy előzetes erkölcsi „tudást”. Ennek a „tudásnak” a segítségével lehet a mindenkori jelenben praxisz típusú döntéseket hozni. Azt tapasztalhattuk, hogy a hivatalos történelem-oktatáson kívül, árnyalt, legalábbis a lehetőségekhez képest árnyalt történelemképet kaphatott, építhetett fel magában a későbbi „potenciális cselekvő”. A világ eseményei között eligazodni kívánó személy, valamely,

lehetőleg koherensen felépülő eszme nélkül nem, vagy csak nehezen képes a maga és környezete számára is relevanciával bíró döntéseket hozni. Az eszme kialakulásához, annak etikai szempontjaihoz elengedhetetlenül hozzátartozik a történelem tanulságait magában foglaló „előzetes erkölcsi tudás”.

Bevezető kérdésfelvetésünk az volt, hogy az erkölcsi cselekvés és az erény viszonya racionálisan leírható-e? Erre azt felelhetjük, hogy leírható. Az erkölcsi, értékracionális, avagy a normatív rendhez feltétel nélkül alkalmazkodó cselekvésről lehet racionális diskurzust folytatni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az erkölcsi jellegű, tehát praxisz típusú cselekvés maga racionális lenne. Az erény választása nem racionális. Az erény maga nem racionális, de az erkölcsi típusú cselekvés választásának módját befolyásoló körülmények alakítása racionális! Nem pusztán arról van szó, hogy az értékracionális cselekvés esetében figyelmen kívül hagyjuk az esetleges hátrányos következményeket, hanem arról is, hogy az értékek beteljesítését kívánó cselekvés módja, eszközei is feleljenek meg a követni kívánt értékeknek. Vagyis a norma nem csak a célok, hanem az eszközök kiválasztása esetében is orientálja, adott esetben korlátozza is a cselekvőt. A diskurzus tehát a cselekvő döntésének előfeltételeiről, és választásának következményeiről szólhat racionálisan. Nem szólhat azonban a praxisz típusú döntés aktusáról, az erény választásáról. Annak ellenére sem, hogy ez a döntés tudatos. Tudatos, de nem racionális. Tudatában van a cselekvő az elérni kívánt cél és a követni kívánt érték viszonyával, és azzal is, hogy ezt mely, az értékeknek is megfelelő eszközökkel éri el. Van tehát egy viszonyrendszer, amely racionálisan leírható.

A történelemtől szóló strukturált tudást nevezhetjük eszmének. Kérdés, hogy ezen tudás struktúrája honnan ered? Magából a történelemből, avagy a figyelő, vizsgáló értelemről? Weber válasza, mint minden neokantiánus, és hermeneutikai hagyományból eredő elméleté az, hogy az értelemről. Képes-e az értelem strukturáló tevékenysége révén társadalomképet konstruálni? Mindenféle eszme szerves részét kell, hogy képezze egy társadalomkép. Minden eszmerendszer, és ezen belül a társadalomkép, felkínál a cselekvőnek egy

előzetes elemzést döntésének indoklásához. Ez a társadalom illetve történelemkép azonban nem magától értetődő adottság. Nem független attól az ismerettől, amelyet az eszme segítségével a történelemről és a társadalomról, magunkénak mondhatunk. Következésképpen nem mindegy, hogy az általunk praxisz típusúnak nevezett erkölcsi jellegű cselekvések esetében, - ahol az erény választása a cél és eszköz szoros, elválaszthatatlan együtt járásával valósul meg - mit tudunk társadalmunk történetéről. Továbbá az sem mindegy, hogy amit tudunk, az hogyan strukturált előzőleg. Ahogyan a történet konstruált, befolyásolja későbbi gondolkodásunkat, döntéseinket is. A magyar történelem bővelkedik olyan eseményekben, melyekből morális tanulságok vonhatók le. A kérdés az, hogyan konstruál ebből az értelmező utókor a praxisz típusú cselekvésekhez is előfeltételként nélkülözhetetlen történelem és társadalomképet.

A dolgozatban megpróbáltunk rekonstruálni egy ilyen folyamatot. Nem felejtve Gadamernek a bevezetőben idézett szövegét - mely szerint az erkölcsi tudás sem az eszközök, sem a célok tekintetében nem rendelkezhet előzetes ismerettel -, azt állíthatjuk, hogy a praxisz típusú cselekvéseknek, illetve döntéseknek előfeltétele az értelem által strukturált történelem ismerete. Valamilyen logikusnak tűnő történetet el kell tudni mondani arról, ami történt. Természetesen ez nem ad automatikusan és magától értetődően használható megoldási kulcsot egy új történelmi, társadalmi szituációban. Adhat azonban kódot arra nézve, hogyan értelmezzük az adott helyzetet. Eligazítást adhat arra nézve, hogy egy praxisz típusú cselekvés, illetve döntés értelmében az erényt válasszuk, avagy a haszon, illetve a nyereség szem előtt tartásával egy techné típusú cselekvés mellett tegyük le a voksot.

Summary

There can be two different types of actions: *techné* and *praxis*.

Decisions anticipate the actions.

The decisions clarify the relation between goals and instruments.

When both the goals and the instruments are chosen by the same set of values, according to the norm, the action can be considered moral. (*praxis*)

There cannot be advanced knowledge in the case of praxis-type actions.

The advanced knowledge is limited to shaping the preconditions of the decision and does not pertain to the actual decision.

Historical knowledge is the necessary precondition in the case of moral actions that refer to the society.

How does the actor obtain this historical knowledge?

Primarily, the actor can obtain the kind of knowledge that is passed on to him by others.

This knowledge is a previously interpreted and constructed story.

The structure that affects the actor's subsequent way of thinking is present in the construction.

The dissertation attempts to demonstrate this process by means of reinterpreting the story-constructions related to a specific historical situation.

The historical situation chosen for analysis is abundant in situations that are morally relevant and are therefore edifying in respect to moral actions.

The knowledge of the constructed stories concerning the aforementioned situation will be one of the preconditions of the subsequent actor's decisions.

A munka témakörében készült fontosabb publikációk:

- MacIntyre, Alasdair: *Az erény nyomában: Erkölcselméleti tanulmány.* Budapest, Osiris, 1999.
- Ricoeur, Paul-Szegedy-Maszák Mihály: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Budapest, Osiris, 1999
- Halbwachs, Maurice: *Les cadres sociaux de la mémoire.* Paris: Libr. Alcan, 1925.
- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet : Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz, 1999.
- Taylor, Charles: *The ethics of authenticity.* Cambridge : Harvard University Press, 2002.
- Taylor, Charles: *Human agency and language.* Cambridge : Cambridge University Press, 1999 .
- Kovács Éva (Szerk.): *Tükörszilánkok : Kádár-korszakok a személyes emlékezetben.* Budapest, MTA Szociológiai Kutató Intézet; 1956-os Intézet, 2008.
- Vajda Júlia: *Lehetséges-e párbeszéd Aushwitz után?* in: *Múlt és jövő* 2000/3-4.
- *Leigazoltam a zsidókhoz - A "társadalmi zsidó" identitás kialakulásának élettörténeti gyökereiről ("I Have a Certificate of Not Being an Anti-Semite" - Identity of a "Social Jew": its Roots in Life History)* (társszerző/with Kovács Éva), in: *Thalassa*, Budapest, 1994/1-2